

ІСТОРИЯ УКРАЇНИ

УДК 94:117(477-25)''1941-1944''

DOI <https://doi.org/10.32838/2663-5984/2022/3.1>

Бабіч О.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

ЖІНКИ В УМОВАХ ОКУПАЦІЇ. ОДЕСА 1941–1944 рр.

В умовах активізації бойових на території України після 24 лютого 2022 р. актуалізується чимало проблем, характерних для наших земель у періоди попередніх військових конфліктів, зокрема й часів німецько-радянської війни. Однією з таких є жіночий досвід переживання окупації. Проте, незважаючи на важливість питання, є не так багато окремих робіт дослідників, які би розкривали його на належному рівні.

Мета автора – на прикладі ситуації в Одесі, що склалася впродовж 1941–1944 рр. спробувати охарактеризувати становище жіночої частини населення й відстежити тенденції для поведінкових груп, розширивши спектр «радянського» погляду на різні категорії, які свого часу не викликали зацікавлення у науковців.

В умовах окупації Одеси жінки становили найчисельнішу категорію населення міста (це прослідковується як за радянськими, так і румунськими документами). Відповідно, саме на них ліг весь тягар виживання їх родин. У найважчих умовах опинилися жінки єврейської та ромської національності – без шансів на збереження життя. Деякі пільги від нової влади отримували етнічні німки, румунки й молдаванки. Наприклад, 30% надбавку до зарплатні, більшу свободу руху (їм легше видавали різного роду перепустки), податкові пільги. Це все впливало на їх життєвий рівень, покращувало їх загальний стан у період окупації. Стан такої категорії як комсомолки або комуністки був зовсім протилежний. Для них передбачалася спеціальна обов'язкова реєстрація, яка призводила до серйозних обмежень особистих прав (важче влаштуватися на будь-яку роботу, скорочення можливостей пересування, підвищена загроза арешту).

Задля спасіння власного життя та порятунку своїх близьких родичів, в першу чергу, батьків і дітей, в умовах окупації Одеси жінки були вимушені пристосовуватися до нової влади й нових реалій існування. Вони підробляли необхідні документи, використовуючи майже тотальну корупцію румунських чиновників, вдавалися до демонстрації бідності чи хвороби, жалілися на відсутність годувальника, якого примусово мобілізували до Червоної армії аби таким чином здобути соціальну допомогу від органів піклування окупаційної влади. Жінки освоювали нові професії та ремесла, були вимушені виходити на базар і вдаватися до натурального обміну. Також способом виживання для жінок стало співжиття з представниками окупаційної адміністрації і військовими – румунами або німцями.

Ключові слова: Одеса, окупація, жінки, виживання, права.

Постановка проблеми. Прискіпливо розглядаючи стратегію виживання радянського населення в умовах окупації, треба виділяти окремі вікові, етнічні та гендерні категорії, за для того, щоб виявляти характерні риси соціальної поведінки в цих трагічних умовах. Тому, безумовно, ми повинні сконцентрувати увагу саме на жіночому досвіді переживання окупації, як одній з найчисельніших груп.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначена категорія безумовно має свої характерні

риса, але ми не дуже часто бачимо відокремлення цього блоку від загального сприйняття дослідниками тих чи інших воєнних подій. Потужною та вдалою роботою останнього часу тут можна вважати книгу Олени Стяжкіної «Стигма Окупації: Радянські жінки у самобаченні 1940-х років» [37], в якій Розділ 1 навіть має назву: «Жінки України у повсякденній окупації: відмінності сценаріїв, інтенції та ресурси виживання». Саме вона у цій роботі точно сформулювала актуальність переосмислення наукового-історичного погляду на

жінку на війні і під окупацією зокрема: «Жіночий образ під окупацією вкарбувався у пам'яті (через книги, стрічки, промови, статті) як образ одруженої жінки, але без чоловіка, на чиїх плечах залишилися діти різного віку та статі й старі. Власне, у такій історії окупації, особливо в її художньому втіленні, було місце жіночому стражданню: знущання над матерями, розстріли малих дітей, насильство над молодими жінками. Однак частогусто ці кричущі факти, непересічного страждання подавали не як специфічно жіночі, а як специфічно радянські, оскільки найбільш жорстоко покараними загарбниками виступали жінки-комуністки, жінки-партизанки, жінки-зв'язкові, жінки-підпільниці» [37, с. 42]. Тому нашим завданням стає змінити спектр «радянського» погляду, розширивши його на ті категорії, які не викликали свого часу такого позитивного і зрозумілого резонансу. При цьому не зводити рівень дослідження до конкретних особистих історій, щоб мати поле для відстеження тенденцій і поведінкових груп. Додамо до списку робіт цього напрямку дослідження Ребрової І. [35], Мамроцької О. [29], Заболотної Т. [24], Білівненко С. [8], Кісь О. [25], Пето А. [23] та деякі комплексні дослідження [30].

Формулювання цілей статті (постановка завдання). На прикладі ситуації в Одесі, що складалася впродовж 1941–1944 рр. спробувати охарактеризувати становище жіночої частини населення й відстежити тенденції та стратегії для поведінкових груп, розширивши спектр «радянського» погляду на різні категорії, які свого часу не викликали зацікавлення у науковців.

Виклад основного матеріалу. Спочатку, ще раз наголосимо, що в умовах окупації жінки є безумовно найчисельніша категорія. Так, згідно «Свідченням про чисельність населення Одеси (без передмістя), за матеріалами реєстрації органів міліції в період з 05.05.1944 по 10 червня 1941 року» в Одесі мешкало 228862 особи,

з яких, населення старше за 14 років складало – 168181 особу. З них: чоловіків – 45567, жінок – 122614. Діти до 17 років – 74255. 94900 – це були жінки від 20 до 60 років. Для порівняння, чоловіків за цим документом у місті нараховано – 29868 [13, арк. 3]. Таким чином, відразу по закінченню окупації в Одесі жінки склали найбільшу категорію і їх було втричі більше ніж чоловіків і в чотири з половиною рази більше, ніж пенсіонерів.

Це при цьому, що коли ми дивимося у цьому документі на кількість дітей різного віку, то у місті майже рівна кількість:

- 14 років: 1882 хлопчика, 1876 дівчат;
- 15 років: 1694 хлопчика, 1949 дівчат;
- 16 років: 1894 хлопчика, 2158 дівчат [13, арк. 3].

В цьому документі є ще одна таблиця: «Розподіл непрацюючого населення старшого за 14 років за статю та віком». В ньому чоловіків вказаної категорії (від 14 до 60 років) – 8633, а жінок (від 14 до 55 років) 83732 особи [13, арк. 4]. Тут різниця майже в 10 разів.

Ми зараз не можемо виділити скільки з перерахованих осіб, пережили окупацію безпосередньо в Одесі, а скільки повернулися у місто протягом першого місяця після його звільнення, поки йшла ця реєстрація. Але будемо спиратися на ці данні, як офіційні. Крім того, ми розуміємо, що кількість чоловічого населення відразу після звільнення Одеси Червоною армією зменшилася, бо свою справу зробили органи НКВС та польові військові комісаріати, які швидко призвали до армії всіх хлопців, що з 1941 по 1944 досягли віку 18 років, та чоловіків, які за різних обставин були в окупації а не на фронті.

Подивимося, що нам дають румунські джерела? Фактично, така ж само пропорція є і в румунських документах. Управління праці Муніципалітету у своєму звіті 1943 року дає таку статистику осіб, що підлягали в Одесі трудовій повинності за переписом січня 1942 року [16, арк. 12]:

Характеристика категорії	Чоловіки	Жінки	Всього
Наукові робітники	43	31	74
Спеціалісти вищої кваліфікації	1183	2335	3518
Спеціалісти середньої кваліфікації	913	2587	3500
Особи вільних професій	348	413	761
Канторські службовці	2135	8156	10291
Торгівельні робітники	797	2937	3734
Робочі кваліфіковані	18834	13473	38307
Робочі некваліфіковані	6031	12405	18436
Інші	3805	44109	47914
Разом	34089	86446	120535
	34%	66%	100%

Отже, як ми бачимо, йдеться про доросле працездатне населення, яке повинно було здійснювати певні примусові роботи в умовах окупації.

Нагадаємо, що за офіційним даними румунського перепису, в січні 1941 – лютому 1942 р. в муніципії Одеси проживало 272 378 осіб [39], з яких: біля 20000 пенсіонерів (хоча офіційно з них зареєструвалося 17.305 осіб [33]) і 47000 дітей.

Щодо кількості дітей в окупованому місті, то тут ми можемо звернутися до окремого перепису, що був проведений румунами на початку серпня 1942 года, перед стартом нового навчального року. Враховувалися діти віком від 5 до 18 років, і таких було зареєстровано 37137 [34]. Якщо прийняти, що в цьому самому перепису ще 5 років, це врахований шкільний вік 1-4 класів школи (7 до 12) років, вказано кількість: 6361 хлопчиків та 6120 дівчат, то можна припустити, що дітей від народження до 5 років це ще приблизно – 10000 (врахуємо падіння народження у 1941–1942 рр.). Таким чином дітей у місті було біля 47000.

Давайте, закриємо ці статистичні дослідження, коли подивимося, що нам дає останній довоєнний перепис населення 1939 року? Міське населення Одеської області складалося з 319856 чоловіків і 368100 жінок [12]. Тут ми бачимо майже рівну кількість, яка зникає з початком війни.

Таким чином ми знов доводимо, що в умовах війни і окупації, найбільшою категорією населення стають жінки і на них лягає весь тягар виживання їх родин.

Зрозуміло, що ми не можемо всі 90 тисяч жінок Одеси звести до єдиної типової групи і однакової стратегії поведінки. Ми повинні розділити їх за національністю, освітою, професійним рівнем, віком, сімейним станом тощо. Тільки тоді буде створена об'ємна картина, і можна буде вивести характерні риси для кожної окремої соціальної групи. Скажімо, якщо ми, як об'єкт дослідження відразу відокремимо жінок єврейської та ромської національності, то зрозуміємо, що для них взагалі не існувало шансів на виживання. Тому і їх поведінка повністю залежала тільки від тих обставин, в які їх заштовхувала румунсько-німецька система знищення. І навпаки, етнічні німки, румунки та молдаванки отримали деякі пільги від нової влади. Коли ми дивимося національний склад міста у 1942 році, то знаходимо, що місцеві німці склали 6072 осіб (2,2%), а румуни (до яких владою були віднесені й молдовани) – 2911 (1,1%) населення [39]. Це начебто не дуже високий відсоток, але він відокремлюється у специфічну категорію, яка мала свої серйозні відмінності. Так, нам

відомо, що всі ті, хто новою владою визнавався місцевими румунками (молдованками), отримували 30% надбавку до зарплатні [15, арк. 71, 75, 76, 118, 120, 180]. Навіть, інколи, у платіжних відомостях ця надбавка мала таку назву – «молдаванські» [15, арк. 199].

Крім того, ці етнічні групи мали більшу свободу руху, їм легше видавали різного роду перепустки. А у німців, що мешкали у приміських селянських колоніях, ще були податкові пільги. Це все впливало на їх рівень життя та покращувало їх загальний стан у період окупації. «Навесні торгівля пішла краще, з'явилося багато приїжджих молдован та німців із навколишніх сіл. Це були привілейовані люди на той час. Молдаванська та румунська мови дуже подібні між собою і це дуже допомагало молдаванам спілкуватися з румунською адміністрацією. Німці-колоністи були зараховані німецькою окупаційною владою до «volksdeichs» і теж наділені привілеями для торгівлі та проїзду до міста. Що казати, на двох великих міських ринках Одеси – ніде яблуку впасти від жвавої торгівлі» [27].

В одеському обласному архіві зберігаються сотні архівно-кримінальних справ 1944–1945 років з протоколами допитів цих німців. Вони всі дуже схожі – арешт німця в селі чи місті та питання слідчого НКДБ: «Коли Ви прийняли німецьке підданство, відмовившись від Радянського підданства, і чим це було зумовлено?» Відповідь: «Німецьке підданство «Фольксдойче» я прийняв разом зі своєю матір'ю та іншими членами нашої сім'ї влітку 1942 року. Сестра Кліментіна теж мала німецький паспорт не «Фольксдойче», а «Райхсдойче», бо була одружена з німецьким офіцером». (З протоколу допиту Вернера Івана Івановича, 1924 р. н. коваля села Зельц Роздільнянського району) [22, арк. 14].

Якщо етнічні німкені або молдованки отримали від нових господарів деякі пільги, то стан такої категорії як комсомолки або комуністки був зовсім протилежний. Вони теж повинні були зареєструватися, але зовсім з іншими наслідками. Перший документ з цього приводу виглядав так: «Оголошення військового командування. *«Всі члени та кандидати комуністичної партії, які в 3-денний термін з дня опублікування цього оголошення добровільно з'являться в районній префектурі поліції, розглядатимуться як люди, які помилялися у своїх політичних поглядах і розчарувалися в ідеї комунізму. Їм гарантується життя та свобода. Члени та кандидати комуністичної партії, які ухилилися від явки, згідно*

з цим оголошенням, будуть вважатися ворогами та у випадку їх виявлення, будуть заарештовані та віддані військово-польовому суду. Та сама міра покарання загрожує тим квартирогосподарям, керуючим будинками і двірникам, які приховують у себе комуністів, що не з'явилися за цим оголошенням» [32].

Про реєстрацію комсомольців був виданий окремий Наказ № 11:

Я, Корпусний Генерал Петро Думітреску, Командир М. У., маючи на увазі Декрет-Закон про мобілізацію № 1798, від 21 червня 1941; маючи на увазі забезпечення безпеки Армії, захисту Країни та громадського порядку на території Трансністрії НАКАЗУЮ:

Ст. 1. Усі жителі території Трансністрії чоловіки, жінки та діти, які брали участь у колишніх організаціях комсомолу, зобов'язані з'явитися в адресні столи, а в селах — сільські управління в 10-денний термін з дня опублікування цього наказу та заявити про свою участь у вищевказаних організаціях.

Ст. 2. З цією метою адресні столи та сільські управління готують реєстр, до якого будуть записані всі особи вищевказаної категорії разом із особистими даними. Особам, які заявили у законний термін про свою участь у комсомольських організаціях, будуть видані відповідні довідки, а на документи, що засвідчують їхню особу, будуть накладені спеціальні візи.

Ст. 3. Усі особи, які знають про існування колишніх комсомольців, зобов'язані у місячний термін заявити про це поліцейським чи жандармським органам.

Ст. 4. Особи, які не заявили про себе у зазначений термін, каратимуться тюремним ув'язненням від 3 до 10 років, а ті що не донесли на таких і якщо буде доведено, що вони знали про належність цих осіб до комсомольської організації, каратимуться тюремним ув'язненням строком від 1 до 10 років. до 5 років...» [18, арк. 26].

Зрозуміло, що факт подібної реєстрації призводив до серйозних обмежень особистих прав для такої категорії жінок. Їм важче було влаштуватися на будь яку роботу, вони обмежені були у пересуванні, їх заарештовували в першу чергу, якщо потрібні були заручники і т.п. От як це підтверджують спогади Є. Тверського: «На особливому становищі у Трансністрії перебували більшовики. Пересічні члени ВКП(б) не мали права на роботу в губернаторських та міських підприємствах, крім того, вони щотижня мали з'являтися до поліцейської дільниці для продовження візи на право

проживання в даній місцевості. Активні члени ВКП(б) відбували ув'язнення від початку окупації. Але влітку 1943 вони були зібрані на Куликовому полі, і при величезних зборах публіки командувач Одеським військовим округом генерал Георгіу відпустив їх на волю з напутнім словом, в якому закликав їх відмовитися від комуністичної доктрини і почати нове чесне життя» [38].

Якщо нам треба зрозуміти про яку кількість комуністів йде мова, то за румунською реєстрацією, у лютому 1942 року в Одесі знаходилося 1399 чоловіків – членів ВКП (б) та 544 жінки-комуністки [39].

Треба визнати, що досвід «радянського життя» навчив жінок знаходити вихід у важких умовах. Все, що переживали радянські люди в період голоду або терору, залишався у пам'яті не тільки трагедією, а й специфічним досвідом. І цей досвід стався у нагоді там, де тільки радикальні рішення та вчинки дозволяли вижити і врятувати свою родину.

Ми вимушені визнати, що у критичні, травматичні періоди історії стратегії поведінки стають подібними і повторюються лише з деякими несуттєвими відмінностями. Скажімо, Оксана Кісь, робить типологізацію поведінки жінок в період Голодомору такою:

«У спогадах можна віднайти щонайменше три такі типові стратегії:

– Пасивний спротив (приховування харчів, одягу тощо);

– Активна протидія («бабські бунти», побиття активістів, пошкодження майна);

– Легітимне відстоювання власних прав (скарги, листи, звернення до влади)» [26, с. 103].

Нижче, вона додає: «Розглянемо кілька основних способів, до яких вдавалися жінки для порятунку своїх рідних та власного життя, і які засвідчили найбільшу ефективність для виживання в умовах голоду. До таких суто жіночих ресурсів насамперед належали: – продаж та обмін жіночого майна на продукти харчування; – жіноча взаємодопомога; – передача дітей до державних сиротинців; – жіноче тіло» [26, с. 104]. Спогади і документи, періоду окупації дозволяють нам прийняти подібну типологізацію, як базову і перевірити її якість.

З цим погоджується Олена Стяжкіна: «Опрацьовані нами документи дають підставу констатувати, що майже всі ці стратегії та ресурси жінки задіяли у роки окупації. Єдина суттєва відмінність полягає в тому, що дітей передавали не до сиротинців, а до інших сімей, особливо коли

йшлося про єврейських дітей» [23, с. 190]. Хоча, з останньою тезою можна посперечатися. В матеріалах Відділу патронату Медично-санітарної дирекції муніципалітету Одеси періоду окупації ми знаходимо декілька сотень заяв від матерів, з проханням прийняти їх дітей до сиротських будинків. Для багатьох жінок це був єдиний спосіб вийти на роботу та почати заробляти, бо їм просто нема с ким було дитину залишити. Таким чином виникало замкнуте коло: немає чим годувати себе і дитину, бо не можу працювати – не можу працювати, бо немає с ким залишити дітей. Як підсумок, тільки за травень-жовтень 1942 р. до сиротських будинків було прийнято не менше ніж 460 дітей [19, 20, 21], більшість з яких мали матір, але та не в змозі була вигодувати всіх своїх дітей у найважчі часи першого року окупації. Що, стосується єврейських дітей, то у спогадах ми інколи знаходимо, саме випадки порятунку їх у неєврейських родинах [9, 11], а от у сиротинці потрапити їм було важче. Дітей перевіряли там. В одній з довідок Відділу патронату, коли оглядали дитину, яку підібрали на вулиці, присутня фраза «Ознак ритуалу немає» [21, арк. 110].

Отже, жінки вимушені були пристосовуватися до нової влади та нових реалій існування, задля спасіння власного життя та спасіння своїх близьких, в першу чергу – батьків та дітей. Жінки підробляли необхідні документи, використовуючи майже тотальну корупцію румунських чиновників. Вони вдавалися до демонстрації бідності і навіть хвороби, жалілися на відсутність годувальника, якого «забрали до Червоної армії примусово» і таким чином здобували соціальної допомоги від органів піклування окупаційної влади [7]. Вони бралися до такі способи заробляння грошей, які в будь-яких інших умовах не згадали б – засвоювали нові професії та ремесла (Віктор Ерак, який хлопчиком пережив окупацію в Одесі розповідав мені, як його мати у 1942 році почала скуповувати старі матраці, вибирала з них вату, пряла з неї нитку і в'язала з неї теплі носки, які продавала на базарі) [36]. У багатьох спогадах зустрічаються моменти, коли жінки вимушені були виходити на базар і вдаватися до натурального обміну. Цей елемент організації побуту і здобування всього необхідного стає повсякденним та звичайним для багатьох жінок.

Рівно, як не всі жінки в окупації були самотніми, хоча цей образ є привалуючим і стереотипним. Навіть наведена вище статистика нам говорить, що третина могла мати чоловіків біля себе. У спогадах Валерії Кухаренко, яка сама

у шкільному віці пережила окупацію Одеси знаходимо її погляд на жінок. Напевно, це найємкше визначення їх стану. Звичайно, це дуже простий поділ, але в цілому він вірно дає розуміння, як вони себе відчували в ті роки на вулицях міста: «Чоловіків (не військових) на вулицях майже не було. Цікаво ходили жінки. Їх можна було розділити на дві нерівні групи: перші боялися угону до Німеччини, насильства, навіть раптової смерті. Вони ходили швидким кроком і не піднімали очі, дивлячись тільки собі під ноги. Інші, навпаки, поглядом шукали пригоду – роман-зв'язок із офіцером – може, навіть, від'їзд із ним до Румунії? Їх було небагато, але вони різко виділялися макіяжем та яскравими фарбами туалетів. Якщо або одна, або обидві групи були якось зацікавлені у «десь там, біля Волги», про це ніколи ніхто не говорив, навіть якщо знав» [28, с. 34].

Окремою сторінкою життя і способом виживання для жінок стало співжиття з румунами або німцями. Зрозуміло, що подібних історій були сотні. Вивчаючи архівно-кримінальні справи колишніх балерин та співачок Одеського оперного театру ми знаходимо декілька десятків таких випадків [1, 2, 3, 5, 6]. Не хотілося б робити тут поспішні та вульгарні висновки. Просто погодимося: світ театру та кіно завжди привертає особливу увагу, та й концентрація жіночої краси там завжди висока. За всіх часів військові та окупанти насамперед звертали увагу на актрис. З матеріалів справ ми знаємо, що багато одеських дівчат користувалися увагою впливових покровителів. Балерини: Галина Ощепкова – директора Одеської залізниці Кидряну; Рита Кайданова – прокурора контррозвідки Анасара; Олена Федорчук – шефа кабінету Губернаторства Рамоуса; Віра Мельникова – офіцера-залізничника Миколи Станеску; Валентина Махобей вийшла заміж за комерсанта з Бессарабії Папеску; Валентина Василькова – за старшого лейтенанта Скулі Лавришів. Солістки Оперного театру: Тетяні Єгуновій надавав заступництво претор Одеси підполковник Нікулеску, за якого вона потім вийшла заміж; Олена Попова була подругою секретаря відділу культури Примарії Аксентія Поповича. Співачка Таїсія Жеребенко зійшлася з капітаном румунської армії Віктором Арнадьяном. І це далеко не повний перелік. І ще, що хочеться написати – переважна більшість перелічених пар одружилися вже на території Румунії, після від'їзду з Одеси.

У матеріалах кримінальної справи головного балетмейстера Оперного театру Терехова є протокол допиту свідка – заступника директора

з художньої частини С.В. Погодаєва-Крамського. Він стверджував, що на балетні вечори для високопосадових румунських чиновників і військових Терехов відбирав балерин не за талантом, а «за красою». Балеринам, які мали румунських шанувальників, давалися кращі ролі. А списки балерин на такі бали, як показав на допиті сам Терехов, складав наперед директор відділу мистецтв Примарії Руссу. Сам Терехов ці списки змінити не міг [4].

Що стосується звичайних дівчат та жінок, то про них багато згадують їх сусіди. Віктор Ерак розповідав такий епізод. У їхньому дворі була невелика казарма, в якій по черзі стояв спочатку румунський підрозділ, потім німецький, і наприкінці «добровольці»-власівці. «Багато жінок жили з румунами, німцями, а ось власівців жодна не підпустила до себе. А коли з фронту повернулися їхні чоловіки (а в нашому дворі майже всі повернулися), то жінки самі зізналися. І чоловіки їх вибачили. І далі життя продовжилося. А ось там, на третьому поверсі, жила одна жінка, вона жодного разу своєму чоловікові не зрадила і була йому вірною. То він їй так і не повірив. Йому весь двір казав, що вона чесна, а він не повірив і все життя так її діставав» [36].

І ось ще такий епізод з його спогадів, де мова йдеться про спасіння власного чоловіка: «У нас у дворі жінка жила, стоматолог. Росіянка. Так вона свого чоловіка-єврея сховала у ніші стіни за шафою. І він там жив. Він багато курив, та й треба було якось прати його одяг. Так вона завела собі румуна-коханця, який теж курить. І так могла сусідам пояснювати, чому висять і сохнуть чоловічі кальсони та чому з дому тхне тютюном. Отак от люди виживали» [36].

Чи таке: «Наші дівчата з румунами звичайно гуляли на повну силу! А на Гоголя у другому номері був румунський військово-морський штаб. Так на Гоголя було дуже багато військових румунів. Морські офіцери. У них така форма була гарна! І потім у 15-му номері на Гоголя теж був якийсь штаб румунський. Румун на Гоголя повно було – офіцерів та солдатів. Тож коли в 44-му румуни евакуювалися, перед тим як німці увійшли до міста, такі сцени прощання на Гоголя під цими штабами були! Все ж таки офіцери обзавелися тут сім'ями, стосунками» [10].

Румунській владі було зрозуміло, що подібні взаємини між румунами та місцевими жінками виникнуть. І чим спокійнішим і благополучнішим буде життя в місті, тим більше подібних союзів з'являтиметься. Як наслідок стане питання не

лише про тимчасові взаємини, а й про шлюби. Тому населенню та окупантам видали Інструкцію щодо укладання та розторгнення шлюбів у Трансністрії:

«При укладенні шлюбів між особами місцевого населення в основу приймаються умови, передбачені у статті 108 Сімейного Кодексу УРСР: а) Взаємна згода майбутнього подружжя; б) подання свідоцтва про вік (необхідне досягнення принаймні 16-річного віку для жінок та 18-річного для чоловіків); особи, що не досягли цього віку можуть одружуватися тільки з дозволу пана Губернатора; в) надання свідоцтва про стан здоров'я одружених: забороняються шлюби між особами душевнохворими, а також між особами, які тимчасово не в змозі відповідати за свої вчинки; г) шлюб не може бути укладений у тому випадку, якщо одна з сторін вже перебуває у шлюбі; д) забороняються шлюби між батьком і донькою, матір'ю та сином, дідом та онуками, братами та сестрами, як мають спільних батьків, так і у випадках, коли у них спільний батько та різні матері, або ж навпаки; документи мають бути складені за формою, передбаченою місцевими законами, залишеними у чинності відповідно до розпоряджень наказу № 46/942.

УКЛАДАННЯ ШЛЮБІВ МІЖ РУМУНСЬКИМИ ГРОМАДЯНАМИ І ПРЕДСТАВНИКАМИ МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ

При одруженні румунські громадяни керуються розпорядженнями Румунського Цивільного Статуту пункт 127. Румуни не мають права укладати шлюби з особами місцевого російського населення; форма має бути передбачена місцевими законами відповідно до розпоряджень наказу № 46-942.

Після укладення шлюбу між румунами службовці відділу реєстрації цивільних актів повинні перевести завірену копію шлюбного свідоцтва Управам (Примаріям) до Старого Королівства на місце народження одружених для відповідних позначок у метричних свідоцтвах згідно з пунктом 11 Зводу Цивільних Законів.

ВСТУП ДО ШЛЮБУ ЧИНОВНИКІВ, ЩО ПРИЇХАЛИ ЗІ СТАРОГО КОРОЛІВСТВА, З ОСОБИМИ З МІСЦЕВОГО НАСЕЛЕННЯ

При одруженні румунських чиновників вони повинні враховувати, крім основних умов, передбачених Румунським Цивільним Кодексом (пункти перший і сьомий), з пунктом 43 Зводу Законів для державних чиновників, а також з розпорядженнями від 9 квітня 1941 року, опублікованими в «Моніторул Офіціал» («Урядовий

Вісник») за № 85/941. Дозволяються шлюби державних чиновників із місцевими жителями лише за умови, якщо останні доведуть своє румунське походження. Румунським офіцерам шлюб дозволяється під час виконання спеціальних умов для військових, передбачених Румунським Цивільним Зведенням Законів. Румунським офіцерам не дозволяється шлюб з особами місцевого російського населення...» [31].

Таким чином були введені юридичні обмеження, які повинні були виконувати і місцеві жінки і самі окупаційні чиновники та військові.

Безумовно, що в подібних умовах повинна була з'явитися потреба і в платних послугах жінок. Зрозуміло, що вона була зустрічною: велика кількість військових та чиновників що знаходилися у довгострокових відрядженнях народжували відповідний попит. В свою чергу, жінки, у яких не залишалось інших можливостей годувати себе і свою родину ставали проститутками. Ця тема, безумовно морально складна для дослідження, але оминати її неможливо. На цій проблемі робить акцент і О.Стяжкіна: «Найважчою для аналізу через брак джерельної бази та дискусійність термінології («гендерцид», «горизонтальна колаборація», проституційні відносини, примус до проституції, секс за бартером тощо) є стратегія виживання, пов'язана з використанням тілесного ресурсу» [37, с. 71].

Є декілька нормативних актів румунської влади, які дають розуміння формальної сторони цього питання. Ось витяг з наказу № 111 Головного управління Губернатора Трансністрії, Дирекції охорони здоров'я (з цитати я прибрав тільки пункти, які стосувалися безпосередньо профілактиці та лікуванню венеричних захворювань):

«Ми, Іон Антонеску, Маршал Румунії та Головнокомандувач військами, що представлений професором Г. Алексяну, Цивільним Губернатором Трансністрії, маючи на увазі реферат Дирекції Охорони здоров'я, яким вказується на припинення розповсюдження венеричних захворювань серед населення Трансністрії.

НАКАЗУЄМО: Ст. 1. Встановлюється по всій території Трансністрії обов'язковість лікування венеричних хворих та ізоляція заражених. З цієї метою: а) Запроваджується суворий контроль проституції, який проводитиметься офіційними лікарями, за допомогою поліції та жандармерії.

Ст. 3. Жінки, які заявляють з власної ініціативи, а також ті, яких служба контролю виявить, такими що промишляють проституцією, будуть зареєстровані санітарною владою у спеціальні

книги та в строго секретному вигляді, у Відділі моральності при Поліції, за місцем їх проживання, а також у відповідних лікарських установах, що займаються контролем проституції, та матимуть зареєстроване місце проживання або випадково відкрите санітарною владою. Зареєстровані повії піддаються безкоштовному спеціальному медичному періодичному спостереженню. ...

Ст. 4. Під суворий контроль, передбачений у ст. 3, підпадають усі особи, які хоч і не практикують (працюють), але все-таки є підозрюваними завдяки своїй професії або середовищу, в якому проживають. Реалізація контролю цих осіб робиться з усім тактом і з усією секретністю, щоб уникнути всякого роду незаслуженої образи.

Ст. 5. Кожен, хто має відомості про особу, яка займається таємним чином проституцією, або ж про венеричного хворого, що ухиляється від контролю, зобов'язаний заявити в серйозній формі та під власним підписом прізвище та адресу цієї особи поліцейським чи медичним офіційним органам....

Ст. 6. До осіб, щодо яких буде доведено, що вони порушили свідомо або за недбалістю положення цього наказу, будуть застосовані покарання та заходи, на підставі розпоряджень наведених нижче: а) Жінки, які промишляють проституцією і, є такими, що хворіють, але не з'являються на лікування, будуть поміщені в лікарні до одужання. Після звільнення з лікарні буде покарано ув'язненням в один з трудових таборів, від 15 днів до 3-х місяців....

б) Повії або чоловіки, які, були заражені, але мають зв'язок з іншими особами, будуть ув'язнені в табір від 6-х місяців до 1 року, навіть у тих випадках, якщо не поширили хворобу. в) Особи, які свідомо якимось чином передали венеричну хворобу, караються виправним ув'язненням від 3 місяців до 1 року та штрафом від 50 до 200 РККС, незалежно від санітарних заходів, що застосовуються до них.

Даний у нашому кабінеті, 17 березня 1943 року. Губернатор професор Г. АЛЕКСЯНУ» [17, арк. 55].

І ось згадка про роботу публічних будинків, а точніше – ілюстрація ставлення до них населення. Це вже з німецької агентурної інформації 1944 року: «Російське населення Одеси надзвичайно незадоволене існуванням у місті публічних будинків (будинків терпимості). Літні люди, особливо жінки, висловлюють подяку радянській владі, яка знищила будинки розпусти, тобто відкриту, легальну проституцію. Більшовики

позбавили нас цієї ганьби, кажуть вони, а тепер знову з'явилися будинки з двома червоними ліхтарями. Російська молодь обурена відкритою торгівлею жіночим тілом. Виявляються спроби врятувати російських дівчат від занять ганебною справою. У місті розповідають про багато фактів подібного ставлення одеської молоді до жінки з публічного будинку: викрадення повій, одруження з ними і так далі. Спостерігаються також явища, коли молодь відкрито висловлює своє обурення публічними будинками. Розповідаються у різних варіантах факти, коли молодь громила румунські будинки розпустити на околицях міста, розганяла їх повій, розбивала червоні ліхтарі, чинячи при цьому опір румунській поліції» [14, арк. 109].

Але вся трагедія взаємин одеських жінок виплеснулася у фінальні дні окупації. І це була не тільки гіркота розлуки з тими, з ким вони спілкувалися останніх три роки, це була ще й невизначеність зустрічі з їхніми чоловіками, що наближалися разом, з наближенням лінії фронту. Всі нюанси цих історій, як не дивно, але теж можна знайти в одному з повідомлень німецької агентури: «Одеса 14.03.1944.: Серед населення ходять розмови про те, що у разі повернення більшовиків до Одеси, відбудеться насамперед розплата чоловіків із жінками. Головним чином говорять на цю тему самі жінки, найенергійніші представниці прекрасної статі.

«Помилюйте, кажуть деякі з жінок – прийшли німці, всі наші баби обзавелися німецькими чоловіками, пішли німці – прийшли румуни – у кожної з наших баб – з'явився румун, з'явилися в місті італійці то їх наші баби стали брати собі у співмешканці»

«Почекайте – кажуть інші, ось повернутися ваші чоловіки з Червоної Армії, буде вам на горіхи, поб'ють вас чоловіки»

Пророкують справжнісінькі жахи майбутньої розправи. Чоловіки виганятимуть невірних дру-

жин з житла і відбиратимуть у них своїх дітей, вбиватимуть дітей, прижитих з німцями, румунами та італійцями, нещадно розправлятимуться з колишніми радянськими активістами та комсомольцями, які зійшлися на статевому ґрунті з іноземними солдатами.

Багато жінок пліткують на цю тему. Існує думка, що після війни не вистачатиме чоловіків, «битися баби будуть через наречених» – так кажуть у народі. Поширена версія, що НКВС, відновлюючи свою діяльність після відходу німців, нещадно розстрілює всіх жінок, пов'язаних із румунами чи німцями.

І в загальних розмовах ці дії НКВС набувають повного схвалення. «Біс із ними, – кажуть у таких випадках: так їм і треба. Не вештайтеся з німцями».

Водночас велика драма відбувається серед тих жінок, які міцно зійшлися з іноземцями та навіть прижили з ними дітей. У таких сім'ях мають місце дуже серйозні та глибокі конфлікти. В особливо тяжкому становищі виявляються жінки, співмешканці яких поїхали до себе на батьківщину до Німеччини або Румунії, а сім'ї кинули напризволяще. Ці жінки рвуться до своїх чоловіків, що втекли, хочуть виїхати з ними за кордон і глибоко страждають, коли не знаходять для цього можливостей.

Поїхати за кордон вдається дуже небагатьом, але там їх чекає розчарування – вони не знаходять там своїх чоловіків і повинні повертатися назад на батьківщину.

У зв'язку з переживаннями останнього часу, жінки налаштовані дуже панічно. Часто доводиться чути стереотипну фразу: «Господи боже. Що з нами буде!?» [14, арк. 118].

А далі було повернення радянської влади і життя після окупації. Інколи не менш складне і трагічне.

Список літератури:

1. АУСБУОО (Архів УСБУ в Одеській області). Арх.-слідча спр. № 11659-П Попової О.
2. АУСБУОО. Арх.-слідча спр. № 15641-П Белоусовой В.Г.
3. АУСБУОО. Арх.-слідча спр. № 26161-П Кайдової Р.
4. АУСБУОО. Арх.-слідча спр. № 28149-П.
5. АУСБУОО. Арх.-слідча спр. № 28567-П Першової-Шубіної В.
6. АУСБУОО. Арх.-слідча спр. № 28616-П Мельникової В.
7. Бабіч О. Структура та діяльність органів соціального забезпечення румунської окупаційної адміністрації в Одесі (1941–1944 рр.). *Старожитності Лукомор'я*. 2021. № 6(9). С. 64–74.
8. Білівненко С.М. Радянська жінка в умовах Другої світової війни. *Наукові праці історичного факультету Запоріжського національного університету*. Запоріжжя, 2012. Вип. XXXII. С. 256–263.
9. Бродский М. Сабанев мост. Москва : CORPUS, 2018. 416 с.
10. Бульба Е.К. Спогади. URL: <https://iremember.ru/memoirs/grazhdanskie/bulba-evgenya-kuzminichna/>
11. Верховский Я., Тырмос В. Город Антонеску. Харьков : Фолио, 2017. 506 с.

12. Всесоюзная перепись населения 1939 года. URL: http://www.demoscope.ru/weekly/ssp/sng_age2_39.php
13. ДАОО (Державний архів Одеської області). Ф. 11, Оп. 11, Спр. 62, 4 арк.
14. ДАОО. Ф. 92. Оп.2. Спр. 66. 118 арк.
15. ДАОО. Ф. 2285. Оп. 1. Спр. 195. 199 арк.
16. ДАОО. Ф. 2294, Оп. 1, Спр. 1. 12 арк.
17. ДАОО. Ф. 2351. Оп. 2. Спр. 1. 55 арк.
18. ДАОО. Ф. 2353. Оп. 1. Спр. 1. 26 арк.
19. ДАОО. Ф. Р-2285, Оп. 1. Спр. 2.
20. ДАОО. Ф. Р-2285, Оп. 1. Спр. 15.
21. ДАОО. Ф. Р-2285, Оп. 1. Спр. 16. 110 арк.
22. ДАОО. Ф. Р-8065. Оп. 2, Арх.-кримінальна справа №019139, 14 арк.
23. Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: гендерна специфіка досвіду в часи екстремального насильства : зб. наук. праць / за наук. ред. докторки істор. наук Г. Грінченко, канд. істор. наук К. Кобченко, канд. істор. наук О. Кісь. Київ : ТОВ «АРТ КНИГА», 2015. 335 с.
24. Заболотна Т. Життя та побут міського населення напередодні та в роки окупації (1941–1944 рр.). *Україна у Другій світовій війні: Погляд з ХХІ століття. Історичні нариси*. Київ : НВП Видавництво «Наукова думка, НАН України», 2011. Кн. 2. С. 7–43.
25. Кісь О. Жіноча історія як напрямок історичних досліджень: становлення феміністської методології. *Український історичний журнал*. 2012. № 2. С. 159–172.
26. Кісь О. Пережити смерть, розказати невимовне: гендерні особливості жіночого досвіду Голодомору. *Українознавчий альманах*. 2011. Вип. 6. С. 101–107.
27. Климов Ю.В. Воспоминания. URL: <https://egorka-datskij.livejournal.com/42044.html>
28. Кухаренко В.А. «О пёстрой жизни моей». Одесса : изд-во КП ОГТ, 2016. 34 с.
29. Мамроцька О. Жінки України у роки Другої світової війни: історіографія : автореф. дис. ... канд. іст. наук : 07.00.06. Переяслав-Хмельницький, 2010. 20 с.
30. Маслійчук В., Кобченко К. Міжнародний форум «Жінки Центральної та Східної Європи у Другій світовій війні: специфіка гендерного досвіду у часи екстремального насильства» (Київ, 28–29 листопада 2013 р.). URL: <http://historians.in.ua/index.php/institutsijiistorichnoji-nauki-v-ukrajini/990-mizhnarodni-forum-zhinky-tsentralnoi-ta-skhidnoi-yevropy-u-druhii-svitovii-viinispetsyfika-hendernoho-dosvidu-u-chasy-ekstremalnoho-nasylstva-kyiv-28-29-lystopada-2013-r>.
31. *Молва* (Одесса). 1942. 15 декабря. (№ 13).
32. *Одесская газета* (Одесса). 1941. 8 ноября. (№ 5).
33. *Одесская газета*. 1942. 13 марта. (№ 51).
34. *Одесская газета*. 1942. 11 сентября. (№ 184).
35. Реброва И. Женская повседневность в экстремальной ситуации: по материалам устных и письменных воспоминаний женщин о Великой Отечественной войне. *Российская повседневность в зеркале гендерных отношений*. Москва : Новое литературное обозрение, 2013. С. 606–630.
36. Спогади В. Ерака, 2020 р. (Особистий архів автора).
37. Стяжкіна Олена. Стигма Окупації: Радянські жінки у самобаченні 1940-х років. Київ : Дух і літера, 2019. 384 с.
38. Тверской Е. Воспоминания. URL: <https://cripo.com.ua/stories/?p=124021/>
39. ANRM (*Arhiva Națională a Republicii Moldova*). F. 706. Inv. 1. D. 1219, V. II.

Babich O.V. WOMEN UNDER OCCUPATION. ODESA 1941–1944

In the conditions of intensification of hostilities on the territory of Ukraine after February 24, 2022, many problems that are characteristic of our lands during the previous military conflicts, including the period of the German-Soviet war, are relevant. One of these is the women's experience of occupation. However, despite the importance of the issue, there are not many individual works of researchers that would reveal it at the appropriate level.

The author's goal is to try to characterize the situation of women and trace trends for behavioral groups on the example of the situation in Odesa during 1941–1944, expanding the range of «Soviet» views to various categories that did not interest scientists at the time.

Under the occupation of Odesa, women were the largest category of the city's population (this can be traced in Soviet and Romanian documents). Accordingly, they bore the brunt of their families' survival. Women of Jewish and Roma ethnicity found themselves in the most difficult conditions – with no chance of saving their lives. Ethnic Germans, Romanians, and Moldovans received some benefits from the new government. For example, a 30% salary increase, more freedom of movement (it was easier for them to be given various kinds

of passes), tax benefits. All this affected their standard of living, improved their general condition during the occupation. The state of such a category as Komsomol members or communists was quite the opposite. They were provided with special mandatory registration, which led to serious restrictions on personal rights (more difficult to get job, reduced mobility, increased risk of arrest).

In order to save their own lives and save their close relatives, especially parents and children, in the conditions of the occupation of Odesa, women were forced to adapt to the new government and new realities of existence. They forged the necessary documents, using almost total corruption of Romanian officials, demonstrated poverty or illness, complained about the lack of a breadwinner, who was forcibly mobilized into the Red Army in order to obtain social assistance from the occupying authorities. Women learned new professions and crafts were forced to go to the bazaar and resort to natural exchange. Cohabitation with representatives of the occupation administration and the military – Romanians or Germans – also became a way of survival for women.

Key words: *Odesa, occupation, women, survival, rights.*